

Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

The Journal of Near East University Faculty of Theology

ISSN: 2148-6026 | e-ISSN: 2687-4121

Haziran / June | 2023/9/1

CÂHİLİYE DÖNEMİ ARAP ŞİİRİNDE MERSİYENİN İLK ÖRNEKLERİ: BESÛS SAVAŞI ÇERÇEVESİNDE MÜHELHİL B. REBÎA'DA MERSİYE TEMASI

The First Elegy in Arabic Poetry in the Jahiliyyah: The theme of Elegy in Muhalhil ibn Rabî'a Within the Context of the War of Basus

HÜSEYİN ERSÖNMEZ (Sorumlu Yazar)

Dr. Öğr.Üyesi, K.maraş İstiklal Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı
Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş, Türkiye

Assist Prof., K.maraş İstiklal University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Arabic
Language and Rhetoric, Kahramanmaraş, Türkiye

hersonmez46@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7875-9960

YASİN ÖZDEN

Diyanet İşleri Başkanlığı, Kayseri Dini Yüksek İhtisas Merkezi Kursiyeri, Kayseri, Türkiye
Presidency of Religious Affairs, Kayseri High Specialization Center Trainee, Kayseri, Türkiye

yasinozden20@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-7147-1068

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 10.03.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 28.05.2023

Yayın Tarihi | Published: 15.06.2023

Atıf | Cite as

Ersönmez, Hüseyin – Özden, Yasin. "Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde Mersiyenin İlk Örnekleri: Besûs Savaşı Çerçevesinde Mühelhil b. Rebîa'da Mersiye Teması". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Haziran 2023), 84-96. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2023.9.1.06>

Ersönmez, Hüseyin – Özden, Yasin. "The First Elegy in Arabic Poetry in the Jahiliyyah: The theme of Elegy in Muhalhil ibn Rabî'a Within the Context of the War of Basus". *The Journal of Near East University Faculty of Theology* 9/1 (June 2023), 84-96. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2023.9.1.06>

İntihal | Plagiarism

Bu makalenin ön incelemesi alan editörü, içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

The preliminary review of this article was reviewed by the field editor and the content review was reviewed by two external reviewers using the double-blind peer-review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by scanning for similarity.

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY- NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Bu makale, Creative Commons Atıf Lisansının (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir.

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde Mersiye'nin İlk Örnekleri: Besûs Savaşı Çerçevesinde Mühehlil b. Rebîa'da Mersiye Teması

Öz

Bu çalışmamızda Câhiliye dönemi Arap şiirinin en önemli isimlerinden birisi olan Mühehlil b. Rebîa ve şiirlerindeki mersiye teması ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk olarak şairin hayatını ele aldığımız başlık altında ismiyle ilgili aktarılan rivayetlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Daha sonra şairin hayatına dair genel bilgiler aktarılmıştır. Mühehlil, gençlik dönemini kadınlarla eğlence ortamlarında geçirmiştir. Kardeşi Küleyb'in öldürülmesi Mühehlil'in hayatında köklü bir değişime sebep olmuştur. Küleyb'in öldürülmesinden sonra eğlence hayatını terk eden Mühehlil, kardeşinin intikamını almak için mücadele etmiştir. Çalışmamızın birçok yerinde de temas ettiğimiz gibi Mühehlil'in şiirlerindeki ana tema kardeşi Küleyb için yazdığı mersiyeleşmelerden oluşmaktadır. Mersiye "bir kişinin ölümü üzerine duyulan acıyı ve üzüntüyü anlatmak ve ölen kişinin erdemlerini, iyi yönlerini dile getirmek amacıyla ölen kişiyi methedecek şekilde yazılan şiirlere" denmektedir. Bu anlamda Arap şiirindeki ilk mersiye örneklerine Mühehlil b. Rebîa'da rastlamaktayız. Mühehlil mersiyeleşmelerinde kardeşinin katiline karşı tehditlere yer vermiştir. Bunun yanı sıra hamâse ve az miktarda da gazel söylemiştir. Mühehlil'in şiirlerinde ince duygular ve hüznün göze çarpmaktadır. Bu duygularla bezenmiş olan şiirleri yapmacıklıktan da uzaktır. Mühehlil'in şiirlerindeki metodu, kendisinden sonra gelen şairler tarafından da takip edildiği rivayet edilmektedir. Bu durum da Mühehlil'in şiir alanındaki yetkinliğini göstermektedir. Mühehlil'in şiirlerindeki diğer bir önemli tema ise Besûs Savaşı'dır. Kardeşi Küleyb'in öldürülmesi üzerine Bekr ve Tağlib kabileleri arasında başlayan ve çok uzun yıllar süren bu savaş Eyyâmu'l-'Arab'ın da (Arap savaşları) en önemlilerinden birisi sayılmaktadır. Savaş, ismini Arap kültüründe أَشْأَمُ مِنَ الْبِسْطِ "Besûs'tan daha uğursuz" şeklinde darb-ı mesele konu olan Besûs isimli bir kadından almaktadır. Besûs ile Mühehlil'in kardeşi Küleyb arasındaki problem, iki kabileyi karşı karşıya getirmiş ve savaşa sebep olmuştur. Kardeşinin ölümünden önce eğlenceyle vaktini geçiren Mühehlil, kardeşinin ölümüyle birlikte kendi hayatı için yeni bir döneme girmiştir. Mühehlil bir taraftan intikam duygusuyla hareket ederken diğer taraftan da bu duygularını şiirlerine yansıtmıştır. Mühehlil'in şiirlerini okuduğumuzda onun çok fazla heyecanlı olduğunu görürüz. Mühehlil'in kardeşi için yazdığı mersiyesi Câhiliyede gördüğümüz mersiye şiirleriyle benzerlik göstermektedir. Şiirlerinde gözyaşı ve savaş iç içe geçmiştir. Kimi zaman ifadelerde incelik ve duygusallık hakimken kimi zaman sert bir tarza büründüğünü görmekteyiz. Şair, şiirlerinde kardeşine seslendiğinde ve onun acısını hissettiğinde daha yumuşak bir üslup kullanırken; kardeşinin ölümünden, öcünün alınmasından ve düşmanlarından bahsederken ise ifadeleri bir anda sertleşebilmektedir. Araştırmamızın ilgili yerlerinde Mühehlil'in divanından mersiye örnekleri verilerek zikrettiğimiz bu hususlara dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Mühehlil'in edebiyat kitaplarında dağınık olarak bulunan şiirleri ilk olarak Talâl Harb tarafından bir araya getirilerek yayınlanmış daha sonraları ise Antuvân Muhsin el-Kavvâl tarafından tahkik ve şerh edilmiştir. Zikri geçen her iki divan da araştırmamız boyunca kullanılmıştır Genel olarak şunu diyebiliriz ki, bu çalışmada Arap şiirinde mersiye türünün temellerini atan Mühehlil'in hayatı üzerinde durularak Eyyâmu'l-'Arab'a dair özellikle de Besûs Savaşı'yla ilgili bazı bilgiler aktarılmıştır. Daha sonra Mühehlil'in Arap şiirindeki konumuna dikkat çekilmiş son olarak da şairin divanından mersiye örnekleri tespit edilerek Türkçe çevirileriyle birlikte bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Mühehlil b. Rebîa, Şiir, Besûs Savaşı, Mersiye

The First Elegy in Arabic Poetry in the Jahiliyyah: The Theme of Elegy in Muhalhil ibn Rabî'a Within the Context of the War of Basus

Abstract

This study has been discussed Muhalhil ibn Rabî'a and elegy theme in his poems. There are different rumors and narrations about the name of Muhalhil ibn Rabî'a. In the study, these narrations have been evaluated under the title of the poet's life. Muhalhil spent his youth in jollification with women. The murder of his brother Qulaib caused a radical change in his life. Muhalhil, who left jollification after the murder of Qulaib, struggled to revenge his brother. The main theme of Muhalhil's poems consists of elegies that he wrote for his brother Qulaib. The elegy is written poems in a way to praise the dead in order to express the pain and sadness of a person's death, to express the virtues and good aspects of the deceased, and one of the first examples in Arabic poetry is found within Muhalhil ibn Rabî'a. Muhalhil mentioned threats against his brother's murderer in his elegies. In addition to this, he wrote hamâse and a few ghazal Muhalhil's poems have remarkably emotions and sadness stand out. His poems, which are bedecked with these feelings, are also

far away from being artificial. There is some narrations about that poets followed Muhalhil's path, and it shows his competence in this field. Another important theme in Muhalhil's poems is Basus War. This war, which started between the Bakr and Taghlib tribes after the murder of his brother Qulaib and lasted for many years, is considered one of the most important in Ayyâm al-'Arab. The war takes its name from a woman named Basus, who is the subject of the proverb as "more sinister than Basus" in Arab culture. The problem between Basus and Muhalhil's brother Qulaib brought the two tribes against each other and caused war. Muhalhil, who spent his time with entertainment before his brother's death, entered a new period after the death. On the one hand, the poet tried to revenge of his brother, on the other hand, he struggled to express feelings with poems. When it has been read Muhalhil's poems, it can be seen that he is very emotionalistic. The Muhalhil's elegy recited for his brother is similar to the elegy poems that are written in Jahiliyya. Tears and war are intertwined in his poems. Sometimes it can be seen that the expressions are subtle and emotional, while sometimes they are on a harsh style. While the poet is addressing his brother, feeling his pain, a delicacy emerges in his words. While talking about his brother's death, avenging and enemies, his expressions can suddenly become harsh. In the relevant parts of the study, examples of elegies from Muhalhil's diwan were given and it was tried to draw attention to these issues that we have mentioned. Muhalhil's diwan, that his poems found scattered in literature books, was first brought together and published by Talal Harb, and it was analyzed and annotated by Antuwan Mohsin el-Qavval. They are used in the study. In general, it can be said that in this study, the life of Muhalhil, who is father of elegy in Arabic poetry, has been emphasized, and some information about Ayyâm al-'Arab, especially the Basus war, has been conveyed. Then, attention has been given to Muhalhil's situation in Arabic poetry. Finally, examples of elegies from the poet's diwan has been determined, and some evaluations has been made by giving them together with their Turkish translations.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Muhalhil ibn Rabî'a, Poetry, Basus War, Elegy.

Giriş

Câhiliye dönemi Arap şiirinin en önemli konularından birisi hiç şüphesiz mersiyedir. Mersiye, ölen bir kişinin arkasından duyulan acı ve üzüntünün şiirlerle ifade edilmesidir. Ölen kişinin cömertlik, misafirperverlik, kahramanlık ve cesaret gibi özelliklerinden bahsedilir. Bunun yanı sıra dünya hayatının geçiciliği anlatılarak geride kalan yakınları sabra davet edilir ve bu konular hikmetli sözlerle desteklenir. Bir anlamda mersiye ve medih türü birbirine yakın gibi görünse de mersiyede esas olan ölen kişinin arkasından söylenmesidir.

Genel anlamda Câhiliye dönemi Arap şiirine özelde de mersiye türünün ilk örneklerine Mühelhil b. Rebîa'da (öl. 525 civarı) rastlamaktayız. Mühelhil'in günümüze ulaşan şiirleri dağınık halde kaynaklarda bulunmakla birlikte bunlar bir araya getirilerek divanı oluşturulmuştur. Mühelhil'in şiirlerindeki ana temayı, çalışmamızın ilgili yerlerinde de temas edeceğimiz gibi, Besûs Savaşı ve kardeşi Küleyb'in öldürülmesi üzerine yazmış olduğu mersiyeler oluşturmaktadır.

Ülkemizde Arap şiirinde mersiye üzerine birçok çalışma yapıldığını görmekteyiz. Bununla birlikte yapılan bu çalışmalarda Arap şiirinde mersiyenin ilk örneklerini gördüğümüz Mühelhil b. Rebîa'nın şiirlerindeki mersiye konusunun bazı çalışmalarda yüzeysel olarak ele alındığını söyleyebiliriz. Bu anlamda müstakil bir çalışmada inceleyeceğimiz Mühelhil b. Rebîa ve şiirlerindeki mersiyesini ele alırken öncelikle şairin hayatına kısaca değinilecektir. Daha sonra Câhiliye dönemindeki konumuna dikkat çekilecek akabinde Mühelhil'in bir anlamda şiirlerinin ana temasını oluşturan Besûs Savaşı hakkında bilgi verilecektir. Son olarak ise şairin divanından mersiye örneklerine temas edilerek bazı değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır.

1. Mühelhil b. Rebîa

1.1. Hayatı

Câhiliye dönemi şairlerinden olan Mühelhil b. Rebîa'nın ismi konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır.¹ Bazı tabakat yazarlarına göre Mühelhil'in ismi 'Adî'dir.² Bunun yanı sıra şairin isminin İmruulkays olduğu da rivayet edilmektedir.³ Mühelhil, Bekr ile Tağlib kabileleri arasındaki Besûs Savaşı'nın çıkmasına sebep olan Küleyb Vâil'in kardeşi, meşhur mu'allaka şairi İmruulkays'ın (öl. 540 dolayları) dayısı ve 'Amr b. Külsûm'un (öl. 584 veya 600) dedesidir. 'Amr b. Külsûm'un annesi olan kızına nispetle Ebû Leylâ olarak tanınmaktadır.⁴ Şairin nesebi İbn Rebîa b. el-Hâris b. Züheyr b. Cüşem b. Bekr b. Habîb b. 'Amr b. Çanm b. Tağlib'dir.⁵ Şaire Mühelhil lakabının verilmesinin sebebiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bazıları bu lakaba olumlu, bazıları ise olumsuz anlamlar yüklemiştir. Şiirinin karmaşık ve düzensiz olması,⁶ şiiri inceltmesi,⁷ şiirinin güzel olması⁸ zikredilen sebeplerdendir. Ayrıca şiirinde هَلَّطْتُ "incelttim, dokudum" ifadesini kullanmasının da şaire Mühelhil lakabının verilmesinin sebebi olduğu iddia edilir.⁹ Şaire verilen diğer lakap ise زَيْرُ النَّسَاءِ "kadın düşkünü" şeklindedir. Bu lakap Mühelhil'e kadınlarla çok fazla oturup kalkması sebebiyle kardeşi Küleyb tarafından verilmiştir.¹⁰ Bu iki lakap şairin isminin önüne geçmiş, şair isminden çok lakaplarıyla anılır olmuştur.

Bunun yanı sıra Mühelhil, gençlik dönemini Küleyb'i öldüren Cessâs'ın kardeşi Hemmâm b. Mürre ile birlikte kadınlarla eğlence ortamlarında geçirmiştir. Kardeşi Küleyb'in öldürülmesi Mühelhil'in hayatında köklü bir değişime sebep olmuştur. Küleyb'in öldürülmesinden sonra eğlence hayatını terk eden Mühelhil, kardeşinin intikamını almak için mücadele etmiş, Besûs Savaşı'nın kahramanı olmuştur.¹¹ Mühelhil'in hayatıyla ilgili sahip olduğumuz bilgilerin çoğu Arap efsanelerinin en meşhurlarından biri olan Besûs Savaşı ile ilişkilidir.¹² Bu sebeple Mühelhil'in, kardeşi Küleyb'in öldürülmesinden sonraki hayatı "Besûs Savaşı" başlığı altında müstakil olarak ele alınacaktır.

1.2. Eyyâmu'l-'Arab ve Besûs Savaşı

Câhiliye ve İslâm'ın ilk döneminde, Arap kabileleri arasında meydana gelen savaşlara "Eyyâmu'l-'Arab" adı verilir.¹³ Ayrıca Yemen kralları ile Arap kabileleri, Farslarla Arap kabileleri ya da Arap kralları ile

¹ Mühelhil b. Rebîa, *Dîvânu'l-Mühelhil*, thk. Talâl Harb (Beyrût: ed-Dâru'l-Âlemiyye, ts.), 6.

² Muhammed İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhûli's-Suarâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 1/39; İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Suarâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.), 1/297; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, thk. İhsân Abbâs vd. (Beyrût: Dâru Sâdir, 2008), 5/37; Muhammed b. İmrân el-Merzûbânî, *Mu'cemu's-Suarâ*, thk. Fritz Krenkow (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1982), 248; Ebü'l-Kasım el-Hasen b. Bişr el-Âmidî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif fi Esmâi's-Su'arâi ve Künâhum ve Elkâbihim ve Ensâbihim ve Ba'di Şi'rihim*, thk. Fritz Krenkow (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1991), 12; Ebü 'Ubeyd el-Bekrî, *Simtül-Le'âlî fi Şerhi Emâli'l-Kâlî*, thk. Abdulazîz el-Meymenî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/111; Ahmed b. 'Abdî'l-Vehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetül-Ereb fi Fünûni'l-Edeb* (Kâhire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423), 15/398; Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-Süyûtî, *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Lüğa ve Envâihâ*, thk. Fuâd Alî Mansûr (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 2/370; Abdulkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetül-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisâni'l-Arab*, thk. Abdusselâm Muahammed Hârûn (Kâhire: Mektebetül-Hancı, 1997), 2/164; Cemâluddîn İbn Nübâte el-Mısri, *Serhu'l-Uyûn fi Şerhi Risâleti İbn Zeydân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (b.y.: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 96; Omer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1981), 1/110; Hannâ el-Fâhûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (Beyrût: Menşûrâtül-Mektebeti'l-Bulsıyye, 1987), 68.

³ Âmidî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, 12; el-Bekrî, *Simtül-Le'âlî*, 1/111; es-Süyûtî, *el-Müzhir*, 2/370; el-Bağdâdî, *Hizânetül-Edeb*, 2/164.

⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Suarâ*, 1/297; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-'Alâm* (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 4/220.

⁵ İsfahânî, *el-Eğânî*, 5/37; el-Âmidî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, 12; el-Bağdâdî, *Hizânetül-Edeb*, 2/164; Luvîs Şeyho, *Su'arâ'u'n-Nasrâniyye Kable'l-İslâm* (Beyrût: Dâru'l-Meşrik, 1991), 151; Omer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 1/110.

⁶ Cumahî, *Fuhûli's-Suarâ*, 1/39; es-Süyûtî, *el-Müzhir*, 2/370.

⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-Suarâ*, 1/297; en-Nüveyrî, *Nihâyetül-Ereb*, 15/399; es-Süyûtî, *el-Müzhir*, 2/370; el-Bağdâdî, *Hizânetül-Edeb*, 2/164; İbn Nübâte el-Mısri, *Serhu'l-Uyûn*, 96.

⁸ İsfahânî, *el-Eğânî*, 5/37.

⁹ Süyûtî, *el-Müzhir*, 2/370; el-Bağdâdî, *Hizânetül-Edeb*, 2/165; Şeyho, *Su'arâ'u'n-Nasrâniyye*, 160.

¹⁰ İsfahânî, *el-Eğânî*, 5/37; İbn Nübâte el-Mısri, *Serhu'l-Uyûn*, 96; ez-Ziriklî, *el-'Alâm*, 2002, 4/220; Şeyho, *Su'arâ'u'n-Nasrâniyye*, 161; el-Fâhûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 69.

¹¹ Ziriklî, *el-'Alâm*, 4/220; Mühelhil b. Rebîa, *Dîvânu'l-Mühelhil*, thk. Antuvân Muhsin el-Kavvâl (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1995), 9.

¹² Fâhûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 69.

¹³ Mehmet Ali Kapar, "Eyyâmü'l-'Arab", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/14. Bu şekilde isimlendirilmesinin muhtemel sebepleri hakkında bkz. 'Alî el-Cündî, *Şi'ru'l-Harb fi'l-'Asri'l-Câhilî* (Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Câmi'ati'l-'Arabıyye, 1966), 24-26.

Arap kabileleri arasında yapılan savaşlar için de aynı isim kullanılır.¹⁴ Bu savaşlar, Arapların dinî, sosyal ve kültürel yaşantılarını, örf ve geleneklerini yansıtmaları bakımından tarihî önem taşımaktadır.¹⁵ Eyyâmu'l-'Arab, tarihî öneminin yanı sıra edebî açıdan da kaynak niteliğindedir. Zira bu savaşlar esnasında fahr, hamâse, hiciv gibi amaçlarla söylenen¹⁶ nesir ve şiir türünden birçok edebî ürün nakledilmiş,¹⁷ savaşları anlatan bu edebî ürünlere “*eyyâm*” adı verilmiştir.¹⁸ Bu edebî ürünler, savaşların kayıt altına alınmasını sağlayarak unutulmasını engellerken¹⁹ fahr, hamâse ve hiciv gibi şiir türlerinin doğmasında ve A'sâ (öl. 7/629 [?]), Antere (öl. 614 [?]), Âmr b. Tufeyl (öl. 15/636), Hansâ (öl. 24/645) ve Hassan b. Sâbit (öl. 60/680 [?]) gibi şairlerin yetişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Tüm bu sebepler “*eyyâm*”, tarihçiler ve dilciler için temel bir kaynak haline getirmiştir.²⁰

Eyyâmu'l-'Arab'ın en önemlilerinden birisi kabul edilen Besûs Savaşı, kardeş kabileler olan Bekr ile Tağlib arasında vuku bulmuş ve kırk yıl sürmüştür.²¹ Besûs Savaşı esasen tek bir savaş olmayıp kırk yıllık süreçteki çeşitli savaşları ifade etmektedir.²² Savaş, ismini Arap kültüründe *أَشْأَمٌ مِنَ الْبَسُوسِ* “*Besûs'tan daha uğursuz*”²³ şeklinde darb-ı mesele konu olan Besûs isimli bir kadından almaktadır. Besûs ile Mühelhil'in kardeşi Küleyb Vâil arasındaki problem, iki kabileyi karşı karşıya getirmiş ve savaşa sebep olmuştur.

Mühelhil'in kardeşi Küleyb Vâil, Yemen egemenliğine son vermiş, Me'adoğullarını bir araya toplamıştır. Küleyb'in, bütün Me'ad kabilelerini bir araya getiren üç liderden biri olduğu ifade edilmektedir. Fakat sonraki süreçte Küleyb kibre kapılarak zulmetmeye başlamıştır. Rivayet edildiğine göre Küleyb'in hayvanları için otlama yeri edindiği bölgede hiç kimse devesini otlamaz, bir yere oturduğunda önünden kimse geçemezdi.²⁴ Küleyb'in elde ettiği bu şan ve kudret mesellere konu olmuş, *أَعَزُّ مِنْ كَلَيْبٍ وَائِلٍ* “*Küleyb'den daha güçlü*”²⁵ denilmiştir. Küleyb, Cessâs b. Mürre'nin kız kardeşi Celile bint Mürre ile evlenmiştir. Küleyb ile Cessâs arasındaki hısmılık ilişkisi sebebiyle sadece Cessâs devesini Küleyb'in bölgesinde otlatılmaktaydı. Savaşın müsebbebi olan Besûs da Cessâs'ın teyzesidir.²⁶

Genel anlamda baktığımız zaman görüyoruz ki, Câhiliye döneminde çıkan savaşlar hemen hemen aynı sebeplere dayanmaktadır. Önce sınır ihlali ya da hakaret sonucu ferdî düzeyde anlaşmazlık doğar; bu ferdî anlaşmazlık daha sonra büyüyerek kabileler arasında savaşa ve toplumsal bir soruna dönüşür.²⁷ Besûs Savaşı da böyle bir problemden doğmuştur. Rivayet edildiğine göre Besûs bir gün Sa'd b. Şems el-Cermî isimli komşusuyla birlikte Cessâs'ın annesi olan kız kardeşini ziyaret eder. Sa'd el-Cermî'nin Serâb isminde bir devesi vardır. Serâb, Küleyb'in develeri arasına karışarak Küleyb'in koruluğunda otlamaya başlar. Küleyb burada yabancı deveyi görünce memesinden yaralar. Deve memesinden süt ve kan akarak sahibinin yanına gider. Devesinin yaralandığını gören Sa'd el-Cermî durumu Besûs'a anlatır. Besûs feryat ederek şiirler söyler. Bunu duyan Cessâs, Küleyb'i takip ederek öldürür.²⁸ Bu esnada Mühelhil, Cessâs'ın kardeşi

¹⁴ Cevâd 'Alî, *el-Mufassal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm* (Beyrût: Dâru's-Sâkî, 2001), 10/13; Kadri Yıldırım, “Eyyâmu'l-'Arab (Arap Savaşları) Bağlamında Zükâr Savaşı ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 8/2 (Ekim 2008), 129.

¹⁵ Sa'd Zağlûl 'Abdu'l-Hamîd, *fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm* (Beyrût: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 1975), 312.

¹⁶ 'Alî, *el-Mufassal*, 10/13.

¹⁷ Muhammed Ahmed Câde'l-Mevlâ vd., *Eyyâmu'l-'Arab fî'l-Câhiliyye* (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1988), 13.

¹⁸ Kapar, “Eyyâmü'l-'Arab”, 12/15.

¹⁹ 'Alî, *el-Mufassal*, 10/13.

²⁰ Kapar, “Eyyâmü'l-'Arab”, 12/15.

²¹ Câde'l-Mevlâ vd., *Eyyâmu'l-'Arab*, 142; 'Alî, *el-Mufassal*, 8/86.

²² 'Alî, *el-Mufassal*, 8/86-87.

²³ Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî, *Emsâlu'l-'Arab*, thk. İhsân Abbâs (Beyrût: Dâru'r-Râid el-'Arabî, 1983), 185; Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecma'l-Emsâl*, thk. Muhammed Muhyî'd-Dîn 'Abdu'l-Hamîd (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/374; Hacı Mehmed Zihni Efendi, *Meşâhîru'n-Nisâ* (İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1982), 151.

²⁴ Ebû 'Amr Şihâbu'd-Dîn İbn 'Abdi Rabbih, *el-'İkdü'l-Ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumayha (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404), 6/70; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 5/24; İzzeddin İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, thk. 'Ömer 'Abdu's-Selâm Tedmirî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1997), 1/473; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 15/397; Câde'l-Mevlâ vd., *Eyyâmu'l-'Arab*, 142.

²⁵ İsfahânî, *el-Eğânî*, 5/24; ed-Dabbî, *Emsâlu'l-'Arab*, 129; el-Meydânî, *Mecma'l-Emsâl*, ts., 2/42.

²⁶ Meydânî, *Mecmau'l-Emsâl*, ts., 2/374.

²⁷ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020), 134.

²⁸ Meydânî, *Mecmau'l-Emsâl*, 2/374; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/472-473; 'İmâdu'd-Dîn İsmâ'il Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahvâli'l-Beşer* (Mısır: el-Matba'atu'l-Huseyniyye el-Mısriyye, ts.), 1/77; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 15/397-398; 'Alî, *el-Mufassal*, 8/217; *Meşâhîru'n-Nisâ*, 151-152; 'Abdu'l-Hamîd, *fî Târîhi'l-'Arab*, 315.

Hemmâm b. Mürre ile içki içmektedir. Cessâs olanları haber vermesi için Hemmâm'a bir cariyeye gönderir. Cariye gittikten sonra Mühelhil, Hemmâm'a cariyenin ne dediğini sorar ve Hemmâm olanları Mühelhil'e anlatır. Mühelhil, Hemmâm'a, "İç! Bugün şarap, yarın savaş." der.²⁹ Bugünden sonra Mühelhil, kardeşinin intikamını almak için savaş hazırlıklarına başlar. Eğlence hayatını, kumar ve içkiyi bırakır, kavmini bir araya toplar ve Bekr ile Tağlib kabileleri arasında kırk yıl sürecek olan düşmanlık başlar.³⁰ İki kabile arasındaki ilk savaş Yevmü'n-Nihy'dir. Bu savaşta Tağlib'in öncüsü Mühelhil, Bekr'in öncüsü ise el-Hâris b. Mürre'dir. Çok sayıda insanın öldüğü bu savaş Tağlib'in zaferiyle sonuçlanır. Fakat bu savaşta Mürre oğullarından hiç kimse ölmez. İkinci ve en büyük savaş Yevmü'z-Zenâib'dir. Bu savaşta, içinde Cessâs'ın kardeşi Şürâhîl'in de bulunduğu çok sayıda Bekrî ölmüştür. Üçüncü savaş Yevmü'l-Vâridât'tır. Bu savaş da Tağlib'in zaferiyle sonuçlanmış, Cessâs'ın kardeşi ve Mühelhil'in yakın dostu Hemmâm b. Mürre ile Cessâs'ın dayısı Hâris b. Ubâd'ın oğlu Büceyr öldürülmüştür. Mühelhil, Hemmâm'ın cesedinin yanına gelerek, "Vallâhi Küleyb'den sonra senden daha değerli hiç kimse ölmedi." demiştir. Dördüncü savaş Yevmü 'Uneyze'dir. Bu savaşta da Tağlib galip gelmiştir. İki kabile arasındaki son savaş ise Yevmü Kızza'dır. Bu savaşta Bekr galip gelmiştir.³¹ Yevmü Kızza'da Büceyr'in babası Hâris b. Ubâd el-Bekrî, Mühelhil'i esir almış fakat onu tanımamıştır. Hâris, Mühelhil'e, 'Adî b. Rebîa el-Mühelhil'in yerini kendisine söylese onu serbest bırakacağına dair söz verir. Mühelhil, 'Adî'nin kendisi olduğunu söyler ve el-Hâris verdiği sözü tutarak Mühelhil'i serbest bırakır.³² Tağlib her ne kadar savaşlarda genel bir üstünlük sağlamış olsa da Mühelhil intikam almak için Cessâs'ı öldürmek ister. Babası Mürre'nin ısrarıyla Cessâs Şam'a gider. Mühelhil bunu duyar ve Cessâs'ı öldürmek üzere bir ekip görevlendirir. Mühelhil'in görevlendirdiği ekip Cessâs'ı öldürür.³³ Cessâs'ın ölümü üzerine Mürre, Mühelhil'e haber göndererek, Cessâs'ı öldürüp intikamını aldığını söyler ve artık savaştan vazgeçmesini ister. Fakat Mühelhil bunu kabul etmez.³⁴ Miladî 525 dolaylarında³⁵ Mühelhil, Hâris b. Ubâd el-Bekrî tarafından ikinci kez esir alınır ve bu esareti sırasında öldürülür.³⁶ Rivayete göre Hîre kralı Münzir b. Mâu's-Semâ'nın aracılığıyla iki kabile arasında anlaşma sağlanmış ve savaş son bulmuştur.³⁷ Savaşın mimarları olan Tağlib kabilesinden Küleyb ve Mühelhil, Bekr kabilesinden Cessâs, Arap kültüründe önemli bir yer edinmişlerdir. Mühelhil, *قصَّةُ الزَّيْرِ* "Çapknın hikayesi" isimli halk romanında Zîr adı ile efsanelere konu olmuştur.³⁸

Besûs Savaşı boyunca her iki kableden de çok sayıda insan ölmüş, birçok şair de çok sayıda şiir inşâd etmiştir. Ayrıca bu savaş Mühelhil'e, klasik Arap şiirinin önemli bir türü olan kasideyi başlatma olanağı sağlamıştır.³⁹

1.3. Câhiliye Şiirindeki Yeri

Birinci tabaka şairlerden olan⁴⁰ Mühelhil b. Rebîa'nın klasik Arap şiirine önemli katkıları bulunmaktadır. Mühelhil, kardeşi Küleyb'in ölümü sebebiyle söylediği şiirlerle ilk defa uzun kaside söyleyen şairdir.⁴¹ Nitekim Arap şiirine ait ilk uzun kaside örnekleri miladî V. yüzyılda yaşamış olan Mühelhil'de görülmektedir.⁴² Ayrıca Mühelhil, Arap şiirini ilk defa ince duygularla bezeyen şairdir.⁴³ Ebû Zeyd el-

²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/476.

³⁰ İbn 'Abdi Rabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, 6/71; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/478; 'Abdu'l-Hamîd, *fî Târîhi'l-'Arab*, 315.

³¹ İbn 'Abdi Rabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, 6/74-77; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 5/28-29; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/479-480; Şeyho, *Şu'arâ'u'n-Nasrâniyye*, 165; İsmail Durmuş, "Mühelhil b. Rebîa", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/334.

³² İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru veş-Şuarâ*, 1/298; Şeyho, *Şu'arâ'u'n-Nasrâniyye*, 171.

³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/481; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/77; Cade'l-Mevlâ vd., *Eyyâmu'l-'Arab*, 158.

³⁴ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/78; Şeyho, *Şu'arâ'u'n-Nasrâniyye*, 168.

³⁵ 530 veya 531 yılında olduğuna dair rivayetler de vardır.

³⁶ Fâhûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 70; Durmuş, "Mühelhil b. Rebîa", Ek-2/334.

³⁷ Fâhûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 70; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 135.

³⁸ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 135.

³⁹ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literaturü*, çev. Azmi Yüksel - Rahmi Er (İstanbul: Vadi Yayınları, 2016), 24-25.

⁴⁰ Şeyho, *Şu'arâ'u'n-Nasrâniyye*, 160.

⁴¹ Cumahî, *Fuhûli's-Şuarâ*, 1/39; İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru veş-Şuarâ*, 1/297.

⁴² Hüseyin Elmalı, "Kaside", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/562.

⁴³ Durmuş, "Mühelhil b. Rebîa", Ek-2/334.

Kureşî'nin (öl. 4/10. yy) *Cemheretü Eş'âri'l-'Arab*'ında, "Müntekayât" (Özenle seçilmiş şiirler) başlığı altında kasidelerine yer verdiği yedi şâirden biri de Mühelhil'dir.⁴⁴

Bunun yanı sıra Lebîd b. Rebîa'nın (öl. 40/660) "*Şairlerin Murakkaş ve Mühelhil'in yolunu takip ettiklerini görüyorum*"⁴⁵ şeklindeki tespiti aslında Mühelhil'in Arap şiirindeki öncü konumunu görmek için yeterlidir.

Daha önce de değindiğimiz gibi Mühelhil'in şiirlerinin çoğunluğu kardeşi Küleyb için yazdığı mersiyelerden oluşmaktadır. Mühelhil'in mersiyelerinde kardeşinin katiline karşı tehditler yer almaktadır. Bunun yanı sıra hamâse ve az miktarda da gazel söylemiştir.⁴⁶ Mühelhil'in şiirlerinde ince duygular ve hüznün göze çarpmaktadır. Bu duygularla bezenmiş olan şiirleri sunilikten uzaktır.⁴⁷

Mühelhil'in, edebiyat kitaplarında dağınık olarak bulunun şiirlerini⁴⁸ ilk olarak Talâl Harb bir araya toplayarak yayınlamış daha sonra ise Antuvân Muhsin el-Kavvâl tahkik ve şerh etmiştir.⁴⁹ Mühelhil'in şiirleri Câhiliye dönemi şiirlerindeki ilk mersiye örneklerini içermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu anlamda Besûs Savaşı çerçevesinde yoğunlaşan şiirlerindeki mersiye temasına değinerek Mühelhil'in bu alandaki yetkinliğini de ortaya koymaya çalışacağız.

2. Câhiliye Şiirinde Tema

Câhiliye Araplarının kültürel alanda öne çıkan özelliklerinden birisi, hiç şüphesiz edebiyat ve şiir alanındaki yetkinlikleridir. Onlar şair ve hatip bakımından hem nitelik hem de nicelik olarak başka milletlerden daha üstün durumdadırlar. Araplar nezdinde şair, sıradan bir kişi olmayıp üstün yeteneklerle kuşanmış bilge bir kişidir. Bu özelliğiyle sadece bilge bir kişi olarak değil aynı zamanda icra ettiği sanatını düşmanlarına karşı korku vermek için de kullanmaktadır. Bundan dolayı şiir konusunda yetkin olmayan, usta şairden yoksun kabilelere itibar edilmemiştir. Bilhassa kabilenin reisinin bu tesirli ve sihirli silaha sahip olmaları kabileleri için bir gurur ve övünç sebebidir. Câhiliye döneminde, "Eyyâmu'l-'Arab" olarak isimlendirilen ve kabileler arasında çok uzun yıllar devam eden savaşlarda şiirler bir silah olarak kullanılmış ve bu şiirlere çok önem verilmiştir. Eyyâmu'l-'Arab şiiri de etkilemiş Arap şiirinde mersiye, medih, hiciv ve hamâse gibi şiir türlerinin doğmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte A'sâ, Antere b. Şeddâd, Âmir b. Tufeyl, Hansâ ve Hassân b. Sâbit gibi dönemin önde gelen yetenekli şairlerin yetişmesinde çok önemli rol oynamıştır.⁵⁰

Öte yandan Câhiliye dönemi Arap şairi, yaşadığı toplumda hayatla ilgili her şeyi şiirine yansıtmıştır. Bu şiirlerde, çöl hayatının zorluğundan kabileler arasında meydana gelen savaşlara, kervan yolculuklarında develerin yürüyüş esnasındaki ayak seslerinden atının özelliklerine, sıkıntılı anlarında Allah'a yaptığı dualarından sevgilisine karşı beslediği aşkın ifadelerine, zorluklara karşı şiirlerde teselli aramasından ölüm karşısında acılarını ortaya çıkarmasına kadar yaşadığı hayatın bütün yönlerini kapsayan konular bulunabilmektedir. Şiir her ne kadar duygu ve hayalle alakalı olsa da bu dönemin şiirleri yaşanmışlıkların, gerçekliklerin açıkça anlatıldığı bir bilgi kaynağıdır.⁵¹

2.1. Mersiye Teması

Câhiliye Araplarının şiirlerindeki konular genel olarak şunlardan oluşmaktaydı: Medih, mersiye, hiciv, hamaset, kadın, aşk, özür/af, tasvir, zühd, adab, hikem ve şarap. Bu anlamda Câhiliye dönemi şiirleri tamamen hayatın içinden, yaşanmışlıklardan süzülüp gelen hayata dair şiirlerden müteşekkildir.

⁴⁴ Ebû Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Hattâb el-Kureşî, *Cemheretü Eş'âri'l-'Arab*, thk. 'Ali Muhammed el-Bicâvî (b.y.: y.y., ts.), 458; 'Omer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 1/110; Durmuş, "Mühelhil b. Rebîa", Ek-2/334.

⁴⁵ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhîz, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (Beirut: y.y., 1423), 2/127.

⁴⁶ 'Omer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 1/110.

⁴⁷ Mühelhil b. Rebîa, *Dîvânu'l-Mühelhil*, 1995, 14.

⁴⁸ Fâhûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 68.

⁴⁹ Durmuş, "Mühelhil b. Rebîa", Ek-2/335.

⁵⁰ Ahmet Güzel, "Câhiliye Dönemi Araplarında Şiir Konuları", *Akademik Siyer Dergisi* 1/2 (2020), 82-83.

⁵¹ Güzel, "Câhiliye Dönemi Araplarında Şiir Konuları", 83.

Dolayısıyla hayatla ilgili hemen her şey şiirin konusu olmuştur.⁵² Bu konulardan birisi de hiç şüphesiz mersiyedir.

Mersiye (مَرْثِيَّة), rasâ (رِثَى) kökünden mastar olup sözlükte “ölen bir kimsenin arkasından ağlamak ve o kimseyi methetmek” anlamlarına gelmektedir.⁵³ İbn Reşîk el-Kayrevânî (öl. 456/1064), mersiye ve medih arasında hiçbir fark olmadığını, sadece mersiyede ölen bir kişiye söylendiğini ifade eden bazı lafızların kullanıldığını ifade eder. Bunun yanı sıra melik ya da büyük bir reise yazılan mersiyelerde üzüntüyü ve kederi özlemle ve saygıyla birlikte göstermek gerektiğini söyler.⁵⁴ Kaynaklar ilk söylenen şiirin mersiye olduğunu, bu anlamda en eski mersiyenin ise Hâbil’in Kâbil tarafından öldürülmesi üzerine Hz. Âdem (a.s.) tarafından söylendiğini kaydeder. Mersiyenin Arap edebiyatındaki başlangıcı, Câhiliye dönemindeki cenaze merasimlerinde bilhassa kadınlar tarafından terennüm edilen ahenkli ve secili sözlere kadar uzanmaktadır. Bunların daha sonra şiirsel şekilde ifade edilmesiyle bugün bilinen mersiyeler meydana gelmiştir.⁵⁵

Genel olarak ise mersiye, Arap edebiyatında bir kişinin ölümü üzerine duyulan acıyı ve üzüntüyü anlatmak, ölen kişinin erdemlerini, iyi yönlerini dile getirmek amacıyla ölüyü methedecek şekilde yazılan şiirlere denir.⁵⁶

Ölen kişinin ardından söylenen sözler, yakılan ağıtlar bütün kültür ve toplumlarda edebiyatın temel konularından biri olmuştur.⁵⁷ Arap toplumunda da mersiye türünün çok eski bir geçmişi olup genellikle eski Arap şiirinde rastlamak mümkündür. Şair, kimi zaman ölen kimsenin iyiliklerini, güzel özelliklerini, bindiği atını, evini, savaş ve cesaret göstergesi olan kılıcını ve dahası birçok farklı niteliklerini şiirlerinde dile getirmiş, lafızlara bu hüznü yansıtmaya çalışmıştır. Bu anlamda Arap dilinin gelişiminde mersiye şiirleri önemli ve değerlidir.⁵⁸ Bu bağlamda Arap şiirinde mersiyenin ilk örneklerine de Mühelhil’in şiirlerinde rastlamaktayız.

2.2. Mühelhil’in Divanında Mersiye

Mühelhil’in hayatını iki evrede ele almak mümkündür. Birinci evresi başıboş anlamsızca yaşadığı dönem, ikincisi ise daha ciddi ve ağırbaşlı yaşadığı, kardeşinin öcünü almaya kendini adadığı dönemdir. Bu anlamda Mühelhil’in şiirlerinde Küleyb’in önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Kâtip Çelebi (öl. 1067/1657) Mühelhil’in şiirlerinden oluşan ve ona ait bir divandan bahsetmektedir.⁵⁹ Ancak bununla birlikte o dönemden kalan müstakil bir divan elimize ulaşmamıştır. Mühelhil’e ait şiirleri *Eğânî, Hizânetu’l-Edeb, Dîvanu’l-Hamâse* gibi antoloji türü eserler içerisinde görebiliyoruz. Daha sonraları ise bunlar bir araya getirilerek müstakil olarak basılmıştır. Mühelhil’in elimize ulaşan şiirlerinin konusu genellikle Besûs Savaşı ve kardeşi Küleyb’e mersiyelerinden oluşmaktadır.

Şiirlerinde yas tutan Mühelhil, kullandığı ifadelerle de bunları yansıtmıştır. Kardeşinin öcünü almaya yoğunlaşmış, onun öcünü alıncaya kadar da kendini eğlenceden uzak tutacağına yemin etmiştir. Kardeşinin ölüm haberini alan Mühelhil kaynaklarda şu şekilde tasvir edilir. “Kollarını sıvadı, kavmini bir araya getirdi, saçlarını kısaltıp elbiselerini düzledi ve kardeşinin öcünü alana kadar hiçbir güzel koku sürünmeyeceğine, şarap içmeyeceğine ve herhangi bir eğlenceye katılmayacağına yemin etti.”⁶⁰ Bu durumu şiirinde şu şekilde ifade etmiştir:⁶¹ [Vâfir]

⁵² Güzel, “Câhiliye Dönemi Araplarında Şiir Konuları”, 83.

⁵³ Ebû ‘Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetu’l-Hilâl, 1988), 8/234; Ebû’l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. ‘Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1414), 14/309.

⁵⁴ Ebû Alî el-Hasen el-Kayravânî İbn Reşîk, *el-Umde fî Mehâsini’s-Şi’ri ve Âdâbihi* (Beyrut: Dâru’l-Ciyl, 1981), 2/147.

⁵⁵ Faruk Toprak, “Mersiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/215.

⁵⁶ Şevkî Dayf, *er-Risâ* (Kahire: Dâru’l-Maârif, 1987), 7.

⁵⁷ Dayf, *er-Risâ*, 5-6.

⁵⁸ Dayf, *er-Risâ*, 7-8.

⁵⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn* (Bağdat: Mektebetu’l-Müsennâ, 1941), 1/816.

⁶⁰ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi fî Târîhi’l-Edebi’l-‘Arabî* (Beyrut: Dâru’l-Ciyl, 1986), 190.

⁶¹ Mühelhil b. Rebîa, *Dîvanu’l-Mühelhil*, ts., 34.

بتركي كلِّ ما حوت الديارُ	1. خذِ العهدَ الأكيدَ عليَّ عمري
وُلُسي جُبَّةً لا تُستَعَارُ	2. وَهَجْرِي العَايَاتِ وَشَرِبَ كَأْسِي
إلى أن يخلع الليلُ النهارُ	3. وَ لَسْتُ بِخالِجِ درعي وَ سِيفِي
فَلَا يَبْقَى لَهَا أبدأً أَنَارُ	4. وَإِلَّا أَنْ تَبِيدَ سِرَاةُ بَكْرٍ

1. Kesinlikle sözüm olsun yaşadığım müddetçe bölgenin sahip olduğu her şeyi terk edeceğime...
2. Zengin ve güzel kadınları bırakıp şarap içmeyeceğime ve bir zırh giyeceğime...
3. Gündüz geceden ayrılana kadar (ömrümün son anına kadar) zırhımı çıkarmayıp ve kılıcımı bırakmayacağıma...

4. Bekr kabilesinin eşrâfının hepsi ölüp, arkalarında herhangi bir iz kalmayınca kadar...

Bunun yanı sıra Mühelhil'in şiirlerini okuduğumuzda onun çok fazla heyecanlı olduğunu görürüz. Bu heyecanı kimi zaman çabucak alevlenir kimi zaman da hemen sönüverir. Onun bu heyecanlı tutumu kendisini bazen düşünmeden hareket etmeye de sevk eder.⁶² Mühelhil bu heyecanlı tavrıyla kardeşinin katili olan kabileye tehditler savururken bir yandan da kardeşine ağıt yaktmaktadır. Bu durum şairin şu mersiyesinde kendini göstermektedir.⁶³ [Haffif]

وَقَتِيلًا مِنَ الأَرَامِ كَهَلَا	1. إِنَّ تَحْتَ الأَحْجَارِ حُزْمًا وَعَزْمًا
أَوْ نُبَيْدَ الحَيِّينَ قَيْسًا وَذُهْلًا	2. قَتَلْتَهُ ذُهْلًا فَلَسْتُ بِرَاضٍ
فِينَالِ الشَّرَارِ قَيْسًا وَ ذُهْلًا	3. وَيَطِيرَ الحَرِيقُ مِنَا شَرَارًا
أَوْ تَعَمَّ السُّيُوفُ شَيْبَانَ قَتَلًا	4. قَدْ قَتَلْنَا بِهِ وَ لَأَ نَأْرَ فِيهِ
أَوْ تَحُلُّوا عَلَى الحُكُومَةِ حَلًّا	5. ذَهَبَ الصُّلْحُ أَوْ تَرُدُّوا كَلِيًّا
أَوْ أُذِيقَ العِدَاةَ شَيْبَانَ نُكْلًا	6. ذَهَبَ الصُّلْحُ أَوْ تَرُدُّوا كَلِيًّا
أَوْ تَنَالَ العِدَاةُ هَوْنًا وَ ذَلًّا	7. ذَهَبَ الصُّلْحُ أَوْ تَرُدُّوا كَلِيًّا
أَوْ تَدُوقُوا الوَبَالَ وَرَدًّا وَهَلًّا	8. ذَهَبَ الصُّلْحُ أَوْ تَرُدُّوا كَلِيًّا
أَوْ تَمِيلُوا عَنِ الحِلَالِ عُرْلًا	9. ذَهَبَ الصُّلْحُ أَوْ تَرُدُّوا كَلِيًّا

1. Taşların altında Erâkim'den azimli, kararlı ve orta yaşlı bir ölü var.
2. Zühl onu öldürdü ve ben buna razı olmayacağım. Kays'ın ve Zühl'ün kökünü kurutacağız.
3. Ateş bizden kıvılcım olarak uçuşur. O kıvılcımlar Kays'a ve Zühl'e ulaşır.
4. Öldürdük onu ve artık bunun için bir oç alma yoktur. Yoksa kılıçlar öldürmek için Şeybân'ın üzerinde dolaşır.

5. Barış bitsin veya Küleyb'i geri verin. Yoksa da meseleyi çözecek bir çözüm bulun.

6. Barış bitsin veya Küleyb'i geri verin. Yoksa da Şeybân'a yarın evlat acısı tattırılır.

7. Barış bitsin veya Küleyb'i geri verin. Yoksa da rezalet ve utanç düşmana ulaşır (küçük düşürülür).

8. Barış bitsin veya Küleyb'i geri verin. Yoksa da bir yudum suya muhtaç olacak kötü sonu tadarsınız.

9. Barış bitsin veya Küleyb'i geri verin. Yoksa da eşleriniz korunmasız olarak terk edin.

Şiirlerinde duygusal ifadelere çokça yer veren Mühelhil daha çok kardeşini nitelemiş ve düşmanlarına korku vermeye çalışmıştır. Bu anlamda şiirlerinde tekrarlara çokça yer vermiştir.⁶⁴ Örneğin

⁶² Fâhürî, *el-Câmi fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, 191.

⁶³ Mühelhil b. Rebîa, *Dîvânü'l-Mühelhil*, 60-61.

⁶⁴ Fâhürî, *el-Câmi fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, 191.

bir şiirinde عَلَى أَنْ لَيْسَ عَدْلًا مِنْ كُتَيْبٍ “Atımı bana getirin” ifadesini⁶⁵ yine başka bir şiirinde قَرِيْبًا مَرْبُطًا الْمَشَهْرَ مِيْنِي “Küleyb’e denk olmasa da...” ifadesini⁶⁶ defalarca zikretmiştir.

Genel anlamda baktığımız zaman Mühelhil’in mersiyesinin Câhiliye’de gördüğümüz mersiye şiirleriyle benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Şiirlerinde gözyaşı ve savaş iç içe geçmiştir. Kimi zaman ifadelerde incelik ve duygusallık hakimken kimi zaman sert bir tarza büründüğünü görüyoruz. Şair, şiirlerinde kardeşine seslendiğinde ve onun acısını hissettiğinde lafızlarında bir incelik ortaya çıkarken; kardeşinin ölümünden, öcünün alınmasından ve düşmanlarından bahsettiğinde ise ifadeleri bir anda sertleşebilmektedir.⁶⁷ Bu anlamda Mühelhil kardeşinin katillerine karşı çok aşırı derecede kin beslemektedir. Onun bu durumu şiirine şu şekilde yansımıştır:⁶⁸ [Recez]

كُلُّ قَتِيلٍ فِي كَلِيْبٍ حَلَانٌ حَتَّى يِنَالَ الْقَتْلَ آلُ شَيْبَانَ

“Küleyb için öldürülen herkes önemsizdir. Ta ki ölüm Benû Şeybân’a ulaşana kadar...”

Bu bağlamda Mühelhil’in şiirlerindeki duygusal yoğunluk kimi zaman o kadar fazlaşmaktadır ki bu durum akli ve zihni alt üst eden ifadelere dönüşebilmektedir. Bu anlamda Mühelhil’in kardeşini defnettikten sonra kabrinin başına gelerek şu mersiyesi onun duygusallık boyutunu gösteren güzel örneklerdendir:⁶⁹ [Vâfir]

1. أَهَاجُ قَدَاءَ عَيْنِي الْإِدْكَازُ هُدُوًّا فَالْدُمُوْعُ لَهَا الْحِدَاؤُ
2. وَصَارَ اللَّيْلُ مُشْتَمِلًا عَلَيْنَا كَأَنَّ اللَّيْلَ لَيْسَ لَهُ نَحَاؤُ
3. وَبِئْسَ أَرْاقِبُ الْجُوْزَاءِ حَتَّى تَقَارَبَ مِنْ أَوَائِلِهَا الْخِدَاؤُ
4. أَصْرَفْتُ مَقْلَتِي فِي إِثْرِ قَوْمٍ تَبَاتَيْتِ الْبِلَادُ بِحِمِّ فَعَاؤُ
5. وَأَبْكِي وَالنَّجْوْمُ مُطْلِعَاتُ كَأَنَّ لَمْ تَحْوِهَا عَنِي الْبِحَاؤُ
6. عَلَى مَنْ لَوْ نُعِيْتُ وَكَانَ حَيًّا لَقَادَ الْحَيْلَ يَحْجُبُهَا الْعُبَاؤُ
7. دَعَوْتُكَ يَا كَلِيْبُ فَلَمْ تُجِبْنِي وَكَيْفَ يَجِيْبُنِي الْبِلْدُ الْقَفَاؤُ
8. أَحْبَبْنِي يَا كَلِيْبُ خَلَكَ ذُمَّ ضَيِّنَاتُ النُّفُوسِ لَهَا مَزَاؤُ
9. أَحْبَبْنِي يَا كَلِيْبُ خَلَكَ ذُمَّ لَقَدْ فُجِعْتُ بِفَارِسِهَا نِزَاؤُ

1. Gecenin bir yarısı onu hatırlamak gözlerimin çapaklarını harekete geçirdi. Ve gözyaşlarım akmaya başladı.

2. Gece gözyaşlarımı ve beni sarıp sarmaladı. Sanki gündüzü olmayan bir geceydi.

3. Yıldızların kaymaları başlayana kadar gece boyunca yıldızları izledim.

4. Gözlerim kavmin ardına takılı kaldı. Ve belde onlardan uzaklaşıp gözden kayboldu.

5. Ağlıyorum ve yıldızlar doğmaya devam ediyor. Sanki yıldızlar denizlerde batmamış gibi (sadece onun için parlıyor).

6. (Ağlıyorum o adama ki) Hayatta olsaydı ve benim ölüm haberim ona verilseydi, ortalığı tozu dumana katıp görünmeyene kadar atını (düşmanların üstüne) sürerdi.

7. Seni çağırdım ey Küleyb, cevap vermedin. Terkedilmiş belde nasıl cevap versin.

8. Bana cevap ver ey Küleyb, sen bütün kusurlardan arındın. Hakkı tam olarak verilmemiş canların (kendilerine çokça ihtiyaçtan dolayı ziyaret edilmeleri için) ziyaretgâhı vardır.

⁶⁵ Mühelhil b. Rebîa, *Dîvânu'l-Mühelhil*, 71.

⁶⁶ Mühelhil b. Rebîa, *Dîvânu'l-Mühelhil*, 40 vd.

⁶⁷ Fâhürî, *el-Câmi fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, 191.

⁶⁸ Mühelhil b. Rebîa, *Dîvânu'l-Mühelhil*, 88.

⁶⁹ Mühelhil b. Rebîa, *Dîvânu'l-Mühelhil*, 31-32.

9. Bana cevap ver ey Küleyb, sen bütün kusurlardan arındın. Benû Nizâra atlı süvarilerle acı çektirildi.

Bunun yanı sıra Mühelhil kardeşi Küleyb için yazdığı mersiyelerdeki duygusal üslubunu kardeşini öldürenlere karşı göstermemiştir. Bir bakıma Mühelhil'in ifadeleri bir dönüşüm yaşamıştır. Buna bağlı olarak Mühelhil, şiirlerinde mübalağalı ifadelere, tekrarlara, gerçeklikten uzak aşırıya kaçmaya ve imkansızı istemeye çokça yer vermiştir. Aşağıdaki beyitler bunun en güzel örneklerindendir:⁷⁰ [Basîf]

1. كُئِيبٌ لَا خَيْرَ فِي الدُّنْيَا وَمَنْ فِيهَا
2. نَعَى النِّعَاءُ كَلِيبًا لِي فَقَلْتُ لَهُمْ
3. لَيْتَ السَّمَاءُ عَلَيَّ مَنْ تَحْتَهَا وَقَعَتْ
4. أَضَحْتُ مَنَازِلَ بِالسَّلَانِ قَدْ دَرَسْتُ
1. إِنَّ أَنْتَ خَلَيْتَهَا فِي مَنْ يُحَلِّيهَا
2. مَادَتْ بِنَا الْأَرْضُ أَمْ مَادَتْ رَوَاسِيهَا
3. وَخَالَتِ الْأَرْضُ فَأَنْجَابَتْ بِمَنْ فِيهَا
4. تَبْكِي كَلِيبًا وَمَنْ تَفْرَعُ أَقَاصِيهَا

1. Ey Küleyb dünyada ve içindekilerde hayır yok, sen terk etmişsen dünyayı, onu terkedendenlerle.

2. Ölüm haberini getiren kimseler Küleyb'in ölümü bana haber verdiler. Ve onlara dedim ki: Yeryüzü mü üstümüze düştü, yoksa dağları mı?

3. Keşke gök, altındakilerin üzerine yıkılsaydı ve yeryüzü yarılısaydı da içindekilerle paramparça olsaydı.

4. Sulân'da evler yok oldu. Küleyb'e ağlıyordu ve korkmuyordu Sulân'ın hiçbir tarafı.

Öte yandan Mühelhil kardeşinin ölümünden sonra kavminde meydana gelen bazı olayları ve kardeşine duyduğu özlemi şu şekilde tasvir etmiştir.⁷¹ [Kâmil]

1. نُئِيتُ أَنْ النَّارَ بَعْدَكَ أُوقِدْتُ
2. وَتَكَلَّمُوا فِي أَمْرِ كَلٍّ عَظِيمَةٍ
3. وَإِذَا تَشَاءُ رَأَيْتَ وَجْهًا وَاضِحًا
4. تَبْكِي عَلَيْكَ وَلَسْتُ لَأَنْتُمْ حُرَّةً
1. وَاسْتَبَّ بَعْدَكَ يَا كَلِيبُ الْمَجْلِسُ
2. لَوْ كُنْتُ شَاهِدَهُمْ بِمَا لَمْ يَنْسُوا
3. وَذِرَاعَ بَاكِيَةٍ عَلَيَّهَا بُرْنُسُ
4. تَأْسَى عَلَيْكَ بِعَيْرَةٍ وَتَنْفَسُ

1. Senden sonra ateşin tuttuğu bana haber verildi. Ey Küleyb senden sonra meclis kuruldu.

2. Konuştular bütün büyük işler hakkında. Onları görseydin (asıl) büyük işi konuşmadılar.

3. İsteseydin güzel yüzlü (kadınlar) görürdün. Ve üzerinde elbiseleriyle ağlayan (kadınların) kollar(ını) görürdün.

4. Senin için ağlıyorlar, hür kadınların sana ağlamalarını kınamıyorum. Senin için gözyaşları ve hıçkırıklarla üzüyorlar.

Son olarak Mühelhil'in kardeşi için ağlayarak yazdığı şiirindeki mersiye temasına değinerek konuyu tamamlamak istiyoruz. Şair duygularını şiirinde şu şekilde dile getirmiştir:⁷² [Haff]

1. بَاتَ لَيْلِي بِالْأَنْعَمَيْنِ طَوِيلًا
2. كَيْفَ أُمْدِي وَ لَا يَزَالُ قَتِيلًا
3. أَرْجُرُ الْعَيْنَ أَنْ تَبْكِي الطَّلُولًا
4. كَيْفَ أَنْسَاكَ يَا كَلِيبَ وَ مَا
5. أَيُّهَا الْقَلْبُ أَنْجِرِ الْيَوْمَ حَبَابًا
1. أَرْقُبُ النِّجْمَ سَاهِرًا لَنْ يَزُولًا
2. مِنْ نَبِيٍّ وَائِلٍ يُنَادِي قَتِيلًا
3. إِنَّ فِي الصَّدْرِ مِنْ كُئِيبٍ غَلِيلًا
4. أَقْضِ حُزْنَاً يُتَوَنَّبِي وَغَلِيلًا
5. مِنْ نَبِيٍّ الْحِصْنِ إِذْ عَدَدُوا وَدُحُولًا

1. Enameyn vadisinde uzun bir gece geçirdim. Uyanık bir şekilde batmayacak olan yıldızları izliyorum.

⁷⁰ Mühelhil b. Rebîa, *Dîvânu'l-Mühelhil*, 89.

⁷¹ Mühelhil b. Rebîa, *Dîvânu'l-Mühelhil*, 44.

⁷² Mühelhil b. Rebîa, *Dîvânu'l-Mühelhil*, 62.

2. (Savaşın sonunu) nasıl görebilirim? Benû Vâil'den öldürülen birisi başka bir öldürülene seslenmeye devam ederken...

3. Gözlerin kalıntılara ağlamasını engelliyorum. Çünkü Küleyb'in göğsünde şiddetli susuzluk var.

4. Seni nasıl unuturum ey Küleyb! Öldüğüm zaman hüznün ve susuzluk başıma bela olur.

5. Ey kalp, bugün bir yemini yerine getir ve sabah yolu koyuldukları zaman Benû Hısn'dan intikamı al.

Genel anlamda Mühelhil'in şiirlerinden benzer mersiye örneklerini arttırmak mümkün olmakla birlikte, vermiş olduğumuz örneklerin onun metodunu anlamaya yeterli olacağı kanaatindeyiz.

Sonuç

Câhiliye dönemi Arap şiirine dair en önemli şairlerden birisinin Mühelhil b. Rebfa olduğu görülmektedir. Ayrıca Cahiliye şiirinin ilk örneklerine de onda rastlanılmaktadır. Çalışmamızda mersiye teması özelinde incelediğimiz Mühelhil'in ismiyle ilgili farklı rivayetlerin olduğu aktarılmaktadır. Mühelhil'in hayatı kardeşi Küleyb'in öldürülmesinden öncesi ve sonrası olmak üzere temelde iki kısımdan oluşmaktadır. Gençlik dönemini Küleyb'i öldüren Cessâs'ın kardeşi Hemmâm b. Mürre ile birlikte kadınlarla eğlence ortamlarında geçirmiştir. Kardeşi Küleyb'in öldürülmesi Mühelhil'in hayatında köklü bir değişime sebep olmuştur. Küleyb'in öldürülmesinden sonra eğlence hayatını terk eden Mühelhil, kardeşinin intikamını almak için mücadele etmiştir.

İntikam duygusuyla hareket eden Mühelhil kabileler arası uzun bir süre devam edecek Besûs Savaşı'nı başlatmıştır. Eyyâmü'l-'Arab'ın en önemlilerinden birisi kabul edilen Besûs Savaşı, kardeş kabileler olan Bekr ile Tağlib arasında vuku bulmuş, kırk yıl sürmüştür. Besûs Savaşı esasen tek bir savaş olmayıp kırk yıllık süreçteki çeşitli savaşları ifade etmektedir.

Birinci tabaka şairlerden olan Mühelhil b. Rebfa klasik Arap şiirine önemli katkılarda bulunmuştur. Mühelhil Arap şiirinde ilk defa uzun kaside söyleyen şairdir. Ayrıca Mühelhil, Arap şiirini ilk defa ince duygularla bezeyen şairdir. Bu anlamda söylediği mersiyeler de Arap şiirinin mersiye türündeki ilk örneklerini oluşturmaktadır.

Söylediği mersiye türündeki şiirlerinde yas tutan Mühelhil kullandığı ifadelerle de bunları yansıtmıştır. Kardeşinin öcünü almaya yoğunlaşmış, onun öcünü almaya kadar da kendini eğlenceden uzak tutacağına yemin etmiştir. Şiirlerindeki heyecanlı tavrıyla kardeşinin katilleri olan kabileye tehditler savurmuş, düşmanlarına korku vermeye çalışmıştır. Kimi zaman mübalağalı ifadelerle bu duygularını dile getirmiştir. Tüm bu durumlarla ilgili örnekleri çalışmamızın ilgili yerlerinde zikretmeye çalıştık.

Genel olarak diyebiliriz ki, Mühelhil Arap şiirinde mersiye türünün günümüze ulaşan ilk örneklerini temsil etmektedir. Mühelhil'in şiirlerinde benimsediği metot kendisinden sonra gelen şairler tarafından da takip edilmiş ve bu tarzda birçok şiir inşâ edilmiştir.

Beyanname

- 1. Finans/Teşvik:** Yazarlar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedirler.
- 2. Çıkar Çatışması:** Yazarlar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.
- 3. Etik Beyan:** Yazarlar bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedirler. Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 4. Yazar Katkısı:** HE: Araştırma, literatür tarama, çerçeve belirleme, tasarım, yazım, revizyon.
YÖ: Araştırma, literatür tarama, yazım, revizyon.

Kaynakça

- Abdu'l-Hamîd, Sa'd Zağlûl. *fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*. Beyrût: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 1975.
- Alî, Cevâd. *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*. 20 Cilt. Beyrût: Dâru's-Sâkî, 2001.
- Âmidî, Ebû'l-Kasım el-Hasen b. Bişr. *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif fî Esmâi's-Su'arâi ve Kündhum ve Elkâbihim ve Ensâbihim ve Ba'di Şi'rîhim*. thk. Fritz Krenkow. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1. Basım, 1991.
- Bağdâdî, Abdulkâdir. *Hizânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisâni'l-'Arab*. thk. Abdusselâm Muahammed Hârûn. 11 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 4. Basım, 1997.

- Bekrî, Ebû 'Ubeyd. *Simtû'l-Le'âlî fî Şerhi Emâli'l-Kâlî*. thk. Abdulazîz el-Meymenî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Câde'l-Mevlâ, Muhammed Ahmed vd. *Eyyâmu'l-'Arab fî'l-Câhiliyye*. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1988.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: y.y., 1423.
- Cumahî, Muhammed İbn Sellâm. *Tabakâtu Fuhûli's-Şuarâ*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.
- Cündî, 'Alî. *Şi'ru'l-Harb fî'l-'Asri'l-Câhilî*. Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Câmi'ati'l-'Arabiyye, 3. Basım, 1966.
- Çelebi, Kâtip. *Keşfu'z-Zunûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Dabbî, Mufaddal b. Muhammed. *Emsâlu'l-'Arab*. thk. İhsân Abbâs. Beyrût: Dâru'r-Râid el-'Arabî, 2. Basım, 1983.
- Dayf, Şevkî. *er-Risâ*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1987.
- Durmuş, İsmail. "Mühelhil b. Rebîa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. Ek-2. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Ebû Zeyd el-Kureşî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Hattâb. *Cemheretu Eş'âri'l-'Arab*. thk. 'Ali Muhammed el-Bicâvî. b.y.: y.y., ts.
- Ebû'l-Fidâ, 'İmâdu'd-Dîn İsmâ'îl. *el-Muhtasar fî Ahvâl'l-Beşer*. 4 Cilt. Mısır: el-Matba'atu'l-Huseyniyye el-Mısriyye, 1. Basım, ts.
- Elmalı, Hüseyin. "Kaside". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/562-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Fâhûrî, Hannâ. *el-Câmi fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*. Beyrût: Dâru'l-Ciyl, 1986.
- Fâhûrî, Hannâ. *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. Beyrût: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Bulsiyye, 12. Basım, 1987.
- Goldziher, Ignace. *Klasik Arap Literatürü*. çev. Azmi Yüksel - Rahmi Er. İstanbul: Vadi Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Güzel, Ahmet. "Câhiliye Dönemi Araplarında Şiir Konuları". *Akademik Siyer Dergisi* 1/2 (2020), 80-104.
- Hacı Mehmed Zihni Efendi. *Meşâhîru'n-Nisâ'*. İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1982.
- Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Mağzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. Basım, 2020.
- İbn 'Abdi Rabbih, Ebû 'Amr Şihâbu'd-Dîn. *el-'İkdü'l-Ferîd*. thk. Müfid Muhammed Kumayha. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1404.
- İbn Kuteybe. *eş-Şi'ru ve's-Şuarâ*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. 'Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1414.
- İbn Nübâte el-Mısrî, Cemâlüddîn. *Serhu'l-'Uyûn fî Şerhi Risâleti İbn Zeydün*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. b.y.: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- İbn Reşîk, Ebû Alî el-Hasen el-Kayravânî. *el-Umde fî Mehâsini's-Şi'ri ve Âdâbihî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ciyl, 1981.
- İbnu'l-Esrî, İzzeddin. *el-Kâmil fî't-Târîh*. thk. 'Ömer 'Abdu's-Selâm Tedmirî. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Basım, 1997.
- İsfahânî, Ebû'l-Ferec el-. *Kitâbü'l-Eğânî*. thk. İhsân Abbâs vd. 25 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 3. Basım, 2008.
- Kapar, Mehmet Ali. "Eyyâmü'l-'Arab". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kayravânî, İbn Reşîk. *el-Umde fî Mehâsini's-Şi'ri ve Âdâbihî ve Nakdih*. thk. Muhammed Muhyî'd-Dîn Abdu'l-Hamîd. 2 Cilt. Mısır: Matbaatu's-Saâde, 3. Basım, 1955.
- Merzûbânî, Muhammed b. İmrân. *Mu'cemu's-Şuarâ*. thk. Fritz Krenkow. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1982.
- Meydânî, 'Ahmed b. Muhammed. *Mecmau'l-Emsâl*. thk. Muhammed Muhyî'd-Dîn Abdu'l-Hamîd. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Mühelhil b. Rebîa. *Dîvânü'l-Mühelhil*. thk. Antuvân Muhsin el-Kavvâl. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1995.
- Mühelhil b. Rebîa. *Dîvânü'l-Mühelhil*. thk. Talâl Harb. Beyrût: ed-Dâru'l-Âlemiyye, ts.
- Nüveyrî, Ahmed b. 'Abdî'l-Vehhâb. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. 33 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1. Basım, 1423.
- 'Omer Ferrûh. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1981.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddîn. *el-Müzhir fî 'Ulûmi'l-Lüğâ ve Envâ'ihâ*. thk. Fuâd Alî Mansûr. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- Şeyho, Luvîs. *Şu'arâ'u'n-Nasrâniyye Kable'l-İslâm*. Beyrût: Dâru'l-Meşrîk, 4. Basım, 1991.
- Toprak, Faruk. "Mersiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/215-217. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yıldırım, Kadri. "Eyyâmü'l-'Arab (Arap Savaşları) Bağlamında Zûkâr Savaşı ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 8/2 (Ekim 2008), 125-154.
- Ziriklî, Hayruddîn. *el-'Alâm*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.